

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6

Лекція

з навчальної дисципліни

«Поліцейська деонтологія»

обов'язкова компонента освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

за темою – Культура юриста та її види: етична, правова, психологічна.

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023, №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою
факультету № 6
Протокол від
25.08.2023, №5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023, №8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
дисциплін факультету № 6 ХНУВС, (протокол від 18.08.2023 №8)

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6
ХНУВС, доктор філософії за спеціальністю 081-Право, доцент Певко С. Г..

Рецензенти:

Зубенко Г.В. доцент кафедри конституційного, муніципального і міжнародного
права юридичного факультету Харківського національного університету ім.
В.Н. Каразіна, к.ю.н., доцент;

Марчук М.І. завідувач кафедри конституційного і міжнародного права
факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ,
д.ю.н., доцент

План лекції

1. Правова культура правоохоронця
2. Політична культура правоохоронця
3. Етична культура правоохоронця
4. Естетична культура правоохоронця
5. Психологічна культура правоохоронця
6. Деформації професійної свідомості правоохоронця

Рекомендована література:

Основна

1. Скакун О.Ф. Юридична деонтологія: Підручник. Х., 2015. 212с.
2. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; передм. В. В. Сокурєнка] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.
3. Юридична деонтологія. Від навчання до практики: навч. посіб. /[Л. В. Радовецька, С. П. Ляковська, О. О. Тихомиров та ін.]. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 296 с.
4. Юридична психологія: підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Додаткова література:

1. Гавриленко О.А., Тетерич О.М. Моральні засади професії юриста // Вісник Університету внутрішніх справ. Вип. № 3-4. 2016. 109с.
2. Грищенко Н. В. Деонтологічна складова професійної підготовки працівника поліції //Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. наук. праць. Х.: ХНУВС. 2020. С.22-24.
3. Етикет і професійна етика поліцейського / В. М. Бєсчастний, Т. В. Кононенко, Т. М. Сабельникова ; М-во внутр. справ України, Донец. юрид. ін-т. Київ : ВД Дакор, 2019. 216 с.
4. Пендюра М. М. Про деякі актуальні аспекти запровадження у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання навчальної дисципліни поліцейська деонтологія// Актуальні проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали круглого столу. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 64 – 66.

Текст лекції

1. Правова культура правоохоронця

— це система професійно-правових знань, умінь і навичок, що характеризують високий ступінь правового розвитку особи і її впливів на правову культуру суспільства завдяки практичній юридичній діяльності в суворій відповідності з законом і деонтологічними вимогами. Структура правової культури правоохоронця: правова освіченість (інформованість) — професійне знання законодавства й інших правових актів; поважне ставлення до права — компетентна переконаність у його необхідності, у соціальній корисності законів і підзаконних актів, нормативних договорів і судових прецедентів, у правильності і справедливості правових норм; звичка дотримуватися законів і службових розпоряджень; уміння професійно користуватися правовим інструментарієм — законами й іншими актами; виявляти правову активність під час виконання службових обов'язків і підкоряти свою поведінку вимогам правових норм.

Правова культура правоохоронця, формуючись в рамках професійної групи або без неї, завжди спирається на правову культуру суспільства, «виходить» з неї. Одночасно вона піднімає правову культуру суспільства до свого, більш високого, рівня, служить стимулятором її розвитку, виконує функції: перетворюючу – постійне удосконалювання методології права; упорядковуючу (регулятивну) – упорядкування відносин між людьми за допомогою нормативних регуляторів; аксіологічну (ціннісну) – ціннісний вимір права і всіх елементів правової системи; правовиховну – подолання правового нігілізму, деформацій професійної свідомості і правового мислення; правонаступну – передача правових традицій і досвіду наступним поколінням; правопрогнозуючу – виявлення тенденцій і розроблювання напрямків наступного розвитку.

Правова активність правоохоронця-практика сприяє виробленню культурного стилю його професійної поведінки, що виражається в сукупності прийомів, за допомогою яких цей стиль досягається: ступень засвоєння і вияву цінностей правової культури суспільства; специфіка професійної діяльності; індивідуальна неповторність творчості кожної особи.

Культурний стиль професійної поведінки правоохоронця-практика характеризується сталістю дотримання принципів у юридичній практичній діяльності, специфічністю рішення професійних проблем, особливостями вибору варіанта професійної поведінки в межах, що визначені нормами права і деонтологічними нормативами.

Елементом культури правоохоронця є професійне мислення правоохоронця — вища аналітична здатність особи опосередковано й узагальнено за допомогою понять, суджень, умовиводів, що фіксуються словами, відображати істотні закономірні зв'язки правової дійсності, злагоджувати соціально-правові протиріччя. Це система інформаційно-правової насиченості правоохоронця, що склалася завдяки установкам професійного

призначення і дозволяє узагальнено орієнтуватися в конкретних професійно-правових ситуаціях дійсності. Уміння юридично мислити означає цілеспрямовано оперувати поняттями в умовах виниклої юридично значимої практичної задачі. Мислення судді, адвоката, слідчого — це практичне мислення, воно на кожному етапі зв'язано з визначеними практичними проявами. На відміну від розумової діяльності правоохоронця-теоретика (вченого), що здійснюється на шляху переходу від практики до абстракції (теорії), у правоохоронця-практика — інший шлях мислення: від абстракції до живої дійсності.

Правове мислення являє собою процес розуміння соціально-правової дійсності. Повсякденне правове мислення складає невід'ємний елемент механізму соціальної дії права і лежить у підставі правового мислення правоохоронця, його правового почуття, правового інтелекту. Правова традиція і культура суспільства формують правове мислення і знову їм конструюються.

Процес професійно-правового мислення має етапи: виявлення, створення і формулювання ситуації, пов'язаної з певним об'єктом мислення, одержання його фактичної і правової характеристики, формулювання завдання (у слідчого цей початковий етап розумової діяльності передуює порушенню провадження у кримінальній справі); аналіз можливостей використання правових засобів і способів вирішення завдання з урахуванням наслідків і існуючих обмежень (у слідчого цей етап виражається в складанні розгорнутого плану розслідування у кримінальній справі); вибір оптимального варіанта рішення, визначення можливих результатів і негативних наслідків (у слідчого цей етап виявляється у тактичних комбінаціях, своєрідній програмі діяльності у вигляді сукупності слідчо-пошукових дій, націлених на розкриття злочину).

Професійно-правове мислення правоохоронця пов'язане з виконанням суспільних і державних завдань за допомогою юридичних засобів і способів, дій і операцій, винесених рішень і актів їх реалізації, надання конкретним суспільним відносинам і ситуаціям правової форми. Мислення правоохоронця прагматично за своїм характером, оскільки для нього важливий насамперед процес практичного здійснення прийнятих рішень, їх законності, відповідності компетенції, завданням і функціям органу, який він представляє.

2. Політична культура правоохоронця

— це обумовлені політичними знаннями, уміннями, навичками і втілені на практиці правила (норми) його поведінки як суб'єкта політичної влади. Структура політичної культури правоохоронця: оволодіння політичними знаннями, широка інформованість про політичне життя суспільства, його політичні ідеї і цінності, закономірності функціонування політичної системи, політичні права і обов'язки громадян, про стратегію і тактику політичного розвитку країни, політичні програми основних політичних партій і рухів та ін.; уміння перетворити політичну інформованість у власний варіант політичної культури, що узгоджується з політичним режимом і культурою суспільства; сформувати ставлення до владних структур, до держави, державної влади і

управління; усвідомити політичні цінності, виробити стійкі політичні орієнтації й установки; реалізація установки на політичну участь у певних формах і різновидах політичної поведінки, у системі конкретних політичних стосунків, здатність передбачати наслідки своєї участі в політичній діяльності.

Юрист, залишаючись у рамках своєї професії, зобов'язаний обслуговувати конституційні основи суспільного ладу і чинного законодавства. Він вправі критикувати існуючі недоліки і порушення з позиції закону і використовуючи правові можливості і засоби. Оголошення ж держави і суспільства кримінальними, міркування про системну кризу, антинародний характер влади, зрозуміло, повинні допускатися в демократичному суспільстві. Але висловлюватися вони повинні в рамках діяльності політика, а не з позицій професійної діяльності правоохоронця. Юрист повинен керуватися державними інтересами і цілями, передбаченими Конституцією України. Не можна уявити собі правоохоронця без твердих громадських установок. Юрист зобов'язаний бути патріотом своєї Вітчизни, служити суспільству, керуючись законом, бути переконаним у доцільності і необхідності основних принципів демократичної, соціальної, правової держави.

Кожен юрист – носій індивідуальної політичної культури. З формальної точки зору правоохоронця (суддю, прокурора, слідчого та ін.) можна змусити бути поза політичними інститутами і процесами. Але було б недемократичним примушувати його відмовитися від політичних поглядів і політичних схильностей узагалі, не брати участь у політичному процесі, не втілювати світоглядні орієнтації в типових для нього вчинках. Юристи-практики є творцями національної політики, а не сторонніми спостерігачами. Їхня участь в обговоренні законопроектів не вільна від політичних пристрастей. Так, обговорення правоохоронцями Конституції України – політичний захід, оскільки сама Конституція в значній мірі складається з норм, що безпосередньо регулюють політичні відносини владування. Голосування за ту чи іншу партію на виборах до Верховної Ради – показник певних політичних симпатій. Політичні дії юристів зобов'язані бути легальними, тобто відповідними закону. Юрист повинен вміло користуватися усіма світовими політичними цінностями, принципами і нормами, що одержали законодавче закріплення в країні: гласністю, демократією, політичним плюралізмом, політичними правами і свободами тощо. Вони є його політичним інструментарієм. Інша справа – необхідність правоохоронця піднятися вище своїх власних амбіцій і політичних пристрастей у процесі професійної діяльності – розгляді юридичних справ. Його політична упередженість виключається. Він має бути політично нейтральним і не порушувати норм Конституції і законів, що стосуються його професії, а саме – про заборону політичної діяльності (неучасті в громадських об'єднаннях, що переслідують політичні цілі).

Політична культура правоохоронця являє собою багаторівневий феномен: світоглядні орієнтації; ставлення до влади; ставлення до політичних явищ. Світоглядні орієнтації визначаються вибором політичних позицій, виходячи з переваги цінностей – індивідуальних чи колективних, релігійних чи атеїстичних, національних чи інтернаціональних, конфронтаційних чи

консенсусних, прагматичних чи ідеалістичних та ін. Цей рівень соціально-культурної орієнтації – загальнородове джерело активності людини. Він залежить від загальної культури правоохоронця, цінностей і орієнтирів загальнокультурного розвитку суспільства. Як правило, світоглядні орієнтації мають найбільшу інертність серед інших рівнів політичної культури правоохоронця. Ставлення правоохоронця до влади (на відміну від іншого громадянина) як до публічного центру керівництва – прийняття (панування – примусу) має свою специфіку, що обумовлена його професійно-правовими знаннями і службовим становищем. Працівник юридичної сфери формує свою оцінку влади, її здібностей і меж у виданні законів, їх застосуванні на основі більш глибоких знань, чим працівник неюридичної сфери. На цій професійно-правовій основі він виробляє своє ставлення як громадянин (а не як посадова особа) до своїх політичних прав і обов'язків. Політичні норми передбачають і відповідальність суб'єктів політики за їх порушення. Особливість політичної відповідальності полягає в тому, що вона настає за провинні діяння, а не за політичний недогляд, необережність, нерішучість та ін. Видами політичної відповідальності можуть бути осуд, відставка, позбавлення довіри, відкликання (наприклад, депутата-правоохоронця обраного до парламенту).

Рівень громадських уявлень правоохоронця є ядром його політичної культури. Для правоохоронця, який бере участь в політичному житті, принципове значення має сформований в його свідомості концептуальний підхід до співвідношення «держава – особа»: або пріоритет особи перед державою – гуманістичний (природно-правовий), або пріоритет держави перед особою – державницький (юридико-позитивістський). Концептуальний підхід до співвідношення «держава – особа» є більш значимим, ніж його партійні чи політично-групові симпатії. Він визначає його відношення до влади, закону, права, держави, партійних програм, до всіх політичних явищ. Юристу слід керуватися принципом паритету, балансу інтересів держави і особи у своїй практичній діяльності. Будучи офіційною особою держави юрист-практик, з одного боку, є виразник її інтересів, а з іншого – захисником прав і свобод людини. Його професійно-правові обов'язки часто накладають істотний відбиток на політичні погляди. І нерідко, сформований концептуальний підхід до влади вступає в його свідомості в конфлікт з його професійно-службовими обов'язками. Тут варто зробити вибір: або службова, або політична кар'єра, якщо політична активність правоохоронця висока (наприклад, керівництво партією, балотування кандидатом у депутати за партійним списком).

Правоохоронця-практики, як і всі громадяни, незалежно від сфери діяльності і займаної посади, можуть і повинні мати політичні погляди, бути прихильниками політичної платформи будь-якої політичної партії або руху, брати участь у виборах, обиратися самі. Юристи не повинні, у зв'язку зі здійсненням їм своєї професійної діяльності, позбавлятися волі вираження думок, і, зокрема, їм надане право: а) брати участь в обговоренні проблем, зв'язаних з організацією і реорганізацією системи юстиції; б) вступати або вільно створювати місцеві, національні і міжнародні професійні організації;

в) пропонувати і роз'ясняти розроблені проекти правових реформ в інтересах суспільства і інформувати громадськість про дані питання.

Будь-яке обмеження прав і можливостей особи правоохоронця в самостійній переробці суспільного багатства, ціннісного освоєння суспільного досвіду зменшує роль політичної культури як у його поведінці, так і в політичному житті суспільства. Тому в ст. 35 Конституції України записано: «Кожний має право на свободу світогляду». Ця стаття відповідає ст. 19 «Загальної декларації прав людини» 1948 р.: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження». Отже, юристу як громадянину України дане право вільне поєднуватися в політичні партії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних і інших інтересів (за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки і суспільного порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей). Однак юристу як особі, що знаходиться на державній службі, встановлені обмеження в користуванні цим правом. Визначеним категоріям юристів законодавчо забороняється належати до політичних партій, брати участь у політичних акціях. Це несходження в суспільні об'єднання, що переслідують політичні цілі, і є принципом політичного нейтралітету як необхідної умови нормального функціонування демократичної держави.

Специфіка діяльності юристів як державних службовців, юристів — працівників правоохоронних і судових органів полягає в тому, що вони не можуть бути членами будь-якої партії. У противному випадку вони втратили б здатність виконувати покладені на них функції і перетворилися б в арену міжпартійних дискусій або боротьби різних партійних інтересів. Єдино вірним виходом є деполітизація цих органів. Юристи повинні бути політично нейтральними і не порушувати норм стосовно їх фахів, закріплених в Конституції і законах, про заборону політичної діяльності. Така позапартійність, обмеження політичних прав і свобод працівників судових і правоохоронних органів є формальною, державно-обов'язковою, узаконеною, легальною. Вона відповідає міжнародним актам: Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, що був прийнятий на Генеральній Асамблеї ООН у 1966 р., Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини й ін. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, зокрема, говориться про можливості обмежень стосовно створення суспільних асоціацій «для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції» (ст. 22).

Що стосується інших професій, то для них у міжнародних документах не встановлюються обмеження в створенні суспільних об'єднань і членства в них. У порівнянні з міжнародними документами законодавство України розширило коло юристів-практиків, яким заборонена участь у політичних об'єднаннях. Ця заборона відноситься не тільки до працівників міліції, але й до всіх правоохоронних і судових органів. Про категорії юристів, що не можуть бути членами політичних партій чітко сказано в Законі України «Про політичні партії в Україні». До них, зокрема, віднесені: 1) судді; 2) працівники

прокуратури; 3) працівники органів внутрішніх справ; 4) співробітники Служби безпеки України; 5) юристи – військовослужбовці.

3. Етична культура правоохоронця

– це система моральних принципів і норм, які сформувалися як результат почуттів, знань, потреб, переконань, що виражають у моральній поведінці правоохоронця гармонію внутрішніх переконань і їх зовнішніх проявів. Етична культура – це природне ядро професійної культури правоохоронця як особи, категоричне веління морально діяти під час виконання службових обов'язків. Вона не терпить неморальну діяльність, погрози, психологічний тиск, різні види насильства, інші негуманні засоби вирішення юридичних питань. Якщо професійно-правова етика – це живе функціонування моралі в процесі юридичної діяльності, то етична культура правоохоронця, будучи основою правової етики, являє собою внутрішнє (природне) веління дотримуватися моральних принципів і норм, що сформувалися в суспільстві.

Не можна говорити про будь-які особливі моральні принципи і норми суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, нотаріусів, юрисконсультів, тобто про такі норми, які були б притаманні тільки одній професії або спеціальності. Коли розробляються і затверджуються в державі етичні кодекси, що містять правила поведінки адвокатів, суддів, слідчих, нотаріусів, то в їх зміст вкладаються узагальнені спеціально-фахові нормативи (регулятиви) їх етичної культури.

Структура етичної культури правоохоронця: наявність етичних почуттів, знань, потреб; перетворення етичних почуттів, знань, потреб у моральні переконання, звички морального оцінювання чужої поведінки; готовність діяти, керуючись етичними знаннями і переконаннями, тобто поступати морально, по совісті. Основне етичне правило правоохоронця – робити для клієнта все, що не заборонено законом, щоб він був би в стані зробити для себе сам, маючи для цього необхідні знання і навички, властиві юристу-фахівцю. Від рівня етичної культури правоохоронця залежить якісне й ефективне виконання обов'язків; збереження честі, гідності, ділової репутації людини, якій надається правова допомога; престиж самого правоохоронця і його колег, а також юридичної професії в цілому.

Діяльність правоохоронця характеризується щоденним спілкуванням із різними людьми, які залежать від нього, а тому потребують від нього дбайливого, коректного ставлення. Тільки при високому рівні моральної свідомості як результату моральних знань, переконань, потреб, і при дійсно високоморальній поведінці можна говорити про етичну культуру правоохоронця.

Невиконання норм етичної культури може спричинити застосування санкцій аж до звільнення з рядів професії. Тобто етична культура передбачає етичні зобов'язання і відповідальність, що властиві юридичній практиці. Вони закріплені у професійних кодексах. Етичні вимоги, що характеризують етичну культуру адвоката, слідчого, прокурора та інших юристів, повинні знайти практичне застосування в їх професійній діяльності. В умовах побудови правової

держави професія правоохоронця покликана уособлювати собою добро, справедливість, законність та інші загальнолюдські цінності.

Етична культура правоохоронця невіддільна від його уявлень і ставлення до кодексу професійної етики правоохоронця як системи моральних принципів, що лежать в основі діяльності правоохоронця, є його світоглядним і методологічним орієнтиром. Дати вичерпний перелік усіх моральних принципів правоохоронця не можливо, тому що кожна особа індивідуальна і є носієм більшої або меншої їх кількості в різному поєднанні. Проте, варто виділити основні моральні принципи, без яких не може відбутися юрист у правовій державі. Вони складають зміст кодексу професійної етики правоохоронця: дотримання принципів верховенства права; гуманне ставлення до людини; порядність; співчуття; чесність; правдивість тощо.

Етична культура правоохоронця невіддільна від його уявлень і ставлення до професійного обов'язку правоохоронця як сукупності нормативів (вимог) правового і морального характеру, якими він повинен керуватися як у практичній юридичній діяльності під час здійснення службових повноважень, так у повсякденному житті, поза служби. Часто професійний обов'язок збігається з юридичним обов'язком, особливо тоді, коли працівник не знаходиться на службі. Наприклад, затримка злочинця працівником міліції, який не знаходиться на службі, є його професійним обов'язком. Тобто професійний обов'язок ширше поняття «службовий обов'язок», що пов'язаний з виконанням функціональних зобов'язань. Обов'язок правоохоронця, де б він не працював або служив – не миритися з порушеннями законів, прав людини, інтересів суспільства і держави. Так, професійно-правовий і моральний обов'язок слідчого виключають зволікання з оглядом місця події або відмовлення від його проведення.

4. Естетична культура правоохоронця-практика

– це система естетичних почуттів, знань, умінь і навичок, що виражають ступінь оволодіння прекрасним і виявляються в поведінці правоохоронця під час виконання своїх професійних повноважень. Структура естетичної культури правоохоронця-практика: наявність естетичних знань, естетичної інформованості: про прекрасне у природі, літературі, театрі, музиці, поезії, живопису й інших видів мистецтва; про красоту явищ життя і професійної діяльності; перетворення накопиченої інформації і естетичних знань у естетичне переконання, в уміння естетично сприймати й оцінювати як твори мистецтва, так і професійний обов'язок, усвідомлювати цінність і необхідність його «красивого» виконання; готовність брати участь у створенні прекрасного, використовувати в професійно-правовій діяльності: вміти «красиво» говорити, організувати роботу, спілкуватися з колегами і клієнтами відповідно до естетичних знань і переконань (естетика поведінки, мови, одягу, робочої кімнати, документів, що оформлюються, та ін.).

Естетична культура правоохоронця має внутрішню і зовнішню сторони. Остання виражається у формах її прояву (правова символіка, форма одягу, оформлення документів та ін.); внутрішня – в змісті, тобто у вимогах сприйняття прекрасного, що є глибинними властивостями і характеризують правоохоронця як

особу (естетичний смак та ін.). Естетична культура правоохоронця – це результат його морально-естетичного виховання, покликаною забезпечити всебічне збагачення духовного світу, свідомого ставлення до громадянського обов'язку і службового етикету, розвиненого почуття прекрасного, що допомагає сприйняттю і виконанню норм і правил правової етики і юридичної деонтології.

Основні чинники впливу на естетичну культуру правоохоронця: умови і явища навколишньої дійсності, створені природою і людиною; специфіка діяльності правоохоронця, його професіоналізм, що потребує врахування «законів краси»; внутрішня і зовнішня естетична культура колег і клієнтів; твори мистецтва (музика, література, живопис та ін.), що викликають переживання і створюють відповідні психофізіологічні настрої та ін.

Формами прояву естетичної культури правоохоронця є елементи зовнішньої сторони його естетичної культури (манери поведінки, зовнішній вигляд, правові символи та ін.), що обумовлені внутрішнім, моральним змістом і естетичним смаком правоохоронця як особи і мають на неї зворотний вплив. Внутрішня культура правоохоронця виявляється в таких основних її зовнішніх формах: манерах поведінки; культурі промови; культурі зовнішнього вигляду; культурі організації робочого місця; культурі підготовки юридичних документів. У професійній діяльності правоохоронця істотне значення має манера поведінки. Вона пов'язана з психофізіологічними особливостями особи і є невербальним (не словесним) засобом спілкування. Види манери поведінки особи за її психофізіологічними особливостями: мовна (голос, його тембр, інтонація); рухова (міміка, жести, рухи тіла); слухова (вміння слухати і чути); зорова (погляд).

Основне етично-естетичне правило службового етикету правоохоронця – почуття такту. Почуття такту правоохоронця – це стан емоційного співпереживання з трудовим колективом і з кожним із його членів, уважне ставлення до особи клієнта, належна міра у виразах і вчинках. Почуття такту припускає вміння так поставити і викласти питання, щоб не викликати незручність у оточуючих. Важливо постійно пам'ятати, що дотримання етикету і прояв такту – невід'ємна частина духовної культури правоохоронця як службової особи, тим більше керівника. У цьому плані керівник повинен бути зразком для своїх підлеглих. Грубість і нестриманість, не говорячи вже про етикет, роняють не тільки його авторитет, але і можуть призвести до конфліктних ситуацій у колективі. Так, ще у 1969 р. у наказі міністра внутрішніх справ СРСР «Про ввічливе й уважне ставлення працівників міліції до громадян» підкреслювалося: «Людину дратівливу, запальну і грубу на службу в міліцію допускати не можна. Коректність повинна бути невід'ємною якістю працівника міліції».

Форми ділового спілкування правоохоронця, що потребують почуття такту: повсякденний службовий контакт (прийом відвідувачів, відвідування громадян за місцем проживання, участь у нарадах, засіданнях і т.п.) – вміння слухати і непомітно спрямовувати розмову в ділове русло. Наприклад, як тільки підозрюваний заходить у кімнату для допиту, слідчий повинен із зовнішньою

легкістю, швидко і природно взяти ситуацію під свій повний контроль. Як правило, людей більше вражає те, що вони бачать, а не те, що вони чують; специфічні форми службового контакту (керівник і підлеглі, між колегами) – вміння робити зауваження без приниження гідності; екстремальні форми контакту (під час обшуку, затримання і т.п.) – вміння не нав'язувати своєї точки зору без достатнього обґрунтування; невербальні і неспецифічні форми контакту (телефон, ділове листування, виступи по радіо, телебаченню і т.п.) – вміння бути лаконічним, чемним і вести розмову лише по суті.

Нормативи службового етикету правоохоронця, що свідчать про наявність у нього почуття такту: коректність – не ставити запитань, що можуть викликати незручність у співрозмовника; стриманість – не демонструвати свої манери, не виявляти надмірної наполегливості; ввічливість – зовнішньо виявляти доброзичливість, звертатися по імені і по батькові, показувати щиросердечне ставлення; люб'язність – виявляти свою готовність зробити послугу тому, хто її потребує; точність – своєчасно виконувати обіцяну або доручену справу; самоорганізованість – планувати роботу і виконувати її у зазначені строки та ін.

Різноманітні операції, здійснювані юристом у процесі практичної діяльності, завжди закріплюються в правових документах. У кримінальному судочинстві зустрічається більш 20 різноманітних видів процесуальних документів – постанови, протоколи, рішення, позови, скарги, протести, вказівки, повістки, зобов'язання, повідомлення, доручення, заперечення, клопотання, заяви, пояснення, описи та ін. Правовий документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення правової інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії. Види документів: 1) первинний – містить первинну інформацію; 2) вторинний – підготовлений в результаті аналізу й опрацювання інформації, що міститься в первинному документі, і характеризує його зміст. Всі документи повинні відповідати загальним вимогам, запропонованим до будь-яких індивідуально-правових (правозастосовчих) актів – бути законними, обґрунтованими, мотивованими, справедливими, грамотно й естетично оформленими.

Оформлення правового документа відповідно до естетичних вимог полегшує його сприйняття. Неправильно складені документи підривають авторитет органів розслідування, суду, прокуратури. Процесуальний акт, складений з істотним порушенням вимог закону щодо його змісту і форми, позбавляється юридичної чинності. Рівень естетичної культури правоохоронця, що складає правовий документ, багато в чому залежить від правильності вибору форми, стилю і мови. Елементарна вимога до правоохоронця – бездоганне володіння мовою судочинства, вміння грамотно викладати факти, аргументи, рішення, якщо такі входять до його компетенції. Під час упорядкування документа необхідно використовувати офіційно-діловий стиль, для якого характерні: стислість і однаковість; точність формулювань і чіткість висловлювання думки; логічність і аргументація викладу; відсутність емоційності, експресивності, образності, індивідуальних рис стилю.

Неприйнятно використання скорочень і незрозумілих слів. Не можна захаращувати текст зайвими описами, що не мають відношення до справи, припускати стилістичні погіршення. Підвищенню естетичних якостей документа сприяє правильний вибір паперу, шрифту, чорнил. Папір для документів повинен бути білого кольору. Не рекомендується використовувати тонкий і прозорий папір. Чорнила необхідно застосовувати чорного або іншого темного цвіту. У правових документах не припускаються виправлення, підтирки. Вони повинні складатися розбірливо, акуратно, із правильним розташуванням тексту. Правовий документ повинний містити всі необхідні реквізити. Відсутність навіть одного з них може призвести до втрати юридичної чинності документа.

5. Психологічна культура правоохоронця

— це система психологічних властивостей, що формуються в процесі раціонального взаємозв'язку особи правоохоронця і вимог, що висуваються професією. Вона знаходить вираження у співвідношенні структури особи (його волі, розуму і почуття) і системи правових норм, конкретизується в юридичній праці, характерних властивостях окремих юридичних професій, навичках і прийомах використання знань у ситуаціях у процесі спілкування, при вирішенні конфліктів і т.п. Професійна компетентність правоохоронця в значній мірі визначається його особистим потенціалом, тобто системою психологічних чинників, які можна об'єднати загальним поняттям психологічної культури. Суддя і слідчий, прокурор і адвокат, адміністратор і вихователь виправних установ, нотаріус і юрисконсульт, оперуповноважений кримінального розшуку і криміналіст-експерт повинні бути озброєними психологічними знаннями, що дозволяють правильно орієнтуватися в складних і заплутаних правових відносинах, вміти зняти напругу або перебороти психологічні бар'єри при спілкуванні з клієнтом, оволодіти ситуацією, психологічно вивчити підозрюваного чи обвинуваченого, здійснити певну психологічну установку, психологічно тонко застосовувати владні повноваження в службовому колективі. До розкриття і розслідування злочинів має безпосереднє відношення психологічна наука, що вивчає такі процеси, як відчуття і сприйняття, запам'ятовування і мислення, почуття і воля, властивості особи з індивідуальними особливостями, темперамент, характер і т.п.

Структура психологічної культури правоохоронця: знання психічного складу людини, осягнення психолого-правової сутності фундаментальних категорій юриспруденції; впевненість в необхідності психологічних знань для високопрофесійної діяльності; вміння користуватися психодіагностикою в процесі спілкування, розкривати психічні стани різних суб'єктів в конкретних ситуаціях професійної діяльності, відчувати характер поведінки людини: клієнта, підозрюваного, обвинувачуваного та ін.; психологічно точно поводити себе під час розгляду юридичної справи. Психологічна культура правоохоронця класифікується на види в залежності від юридичної професії: психологічна культура судді; психологічна культура слідчого; психологічна культура прокурора; психологічна культура нотаріуса; психологічна культура державного виконавця та ін.

Юридичні професії мають подібність багатьох ознак: вміти встановлювати психологічний контакт з людьми, викликати симпатію до правоохоронця, впливати на людину через її почуття, розум і волю. При цьому юрист має бути впевненим в професійній необхідності такого впливу, не зловживати ніякими методами.

Для правоохоронця як посадової особи важливим є знання власних психічних можливостей, можливостей своїх підлеглих, вміння зрозуміти психічний склад інших учасників юридичного процесу з тим, щоб створити оптимальний режим для ефективного розгляду юридичної справи і прийняття правильного рішення. Адже в основі таких основних інститутів кримінального права, як вина, кримінальна відповідальність неповнолітніх, необхідна оборона, крайня необхідність та ін. перебувають психофізіологічні компоненти. Застосовуючи норми про неосудність, психічні розлади, що не виключають осудність, про відповідальність осіб, які скоїли злочин, юрист розслідує обставини, що їх стосуються, а саме структури психічних розладів, що не виключають осудність та впливу цих розладів на можливість прийняття рішення.

Психологічна культура має велике значення для правоохоронця-практика. Вона упорядковує мислення і форми його виразу (слово); сприяє знаходженню місця в суспільстві і в службовому колективі; орієнтує на неформальне ставлення до справи; розвиває, укріплює, активізує свідомість, волю та почуття; сприяє настрою і відчуттю радощів праці, спілкування і відповідальності за доручену справу. Оволодіння психологічною культурою полегшує юристу-практику вирішувати ці завдання і виконувати головні вимоги, що висувуються до його професійної діяльності: забезпечувати захист інтересів окремих осіб та організацій від злочинних посягань; додержуватися прав і законних інтересів громадян і колективів, а також етичних норм.

6. Деформації професійної свідомості правоохоронця-практика

— це усвідомлені і неусвідомлені зміни антиправового характеру, що наступили у свідомості правоохоронця в процесі його професійної діяльності і є показником відступу від нормативів правової культури. Деформації професійної свідомості правоохоронця негативно впливають на юридичну практику. Найбільш типові деформації професійної свідомості правоохоронця: зловживання владою або службовим становищем, перевищення посадових повноважень; некомпетентність; перекручування процента розкриваності правопорушень; винесення обвинувального вироку з порушенням принципу презумпції невинності; порушення принципу «домірності покарання тяжкості правопорушення» внаслідок схильності до кон'юнктури; міркування корпоративної солідарності або сліпої віри в службовий «мундир».; «зовнішній прес» або «телефонне право».

Влада в будь-якому суспільстві — феномен, що багатьох «сп'яняє», позбавляє здорового глузду. Іменуючись представником влади, юрист може зловжити нею тоді, коли в його психології, мисленні «представник» виходить уперед самої влади. Міліціонер на посаді захищає, насамперед, установлений владою правопорядок. І він буде його захищати навіть у сумнівних випадках. У

того, хто наділений владними повноваженнями або здійснює їх, на першому місці у свідомості — установлення влади (закону), яку він зобов'язаний захищати. Але поступово від першого етапу — «захисту» влади — посадова особа звикає до «стану» представника влади. А оскільки влади суперечити не можна, у нього складається переконання в непогрішності своєї персони. Всі інші люди, не носії владних повноважень, у його свідомості перетворюються в потенційних порушників. Величина владних повноважень змінює погляди, світогляд їх носіїв. Вони увірують у помилкову тезу про те, що влада — усе, інші — ніщо. Неспроста говорять: якщо хочеш перевірити людину — дай їй владу. Не усі витримують іспити владою. Якщо відняти в такої посадової особи прерогативи влади, то вона перетвориться або в безпомічну людину, або в «правдошукача» проти тих, у кого є влада. Право покликане стримати «запал» влади. Кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем.

Некомпетентність - це нездатність професійно здійснювати закріплений законами й іншими нормативними актами обсяг владних повноважень (прав і обов'язків), нести відповідальність за їхнє здійснення відповідно до функцій і задач органа (організації, установи, підприємства), де здійснюється юридична практична діяльність. Некомпетентність – результат відсутності спеціальних теоретичних і практичних знань, умінь і навичок, відсутність професійного юридичного мислення. Вона виявляється в тім, що юрист не дотримується стадій ведення юридичної справи, не аналізує фактичну інформацію, не застосовує необхідні методи і процедури, тобто не має адекватної підготовки, яка відповідає стандартам юридичної професії.

Наприклад, некомпетентність слідчого в питаннях експертизи приводить до того, що експертизи призначаються і здійснюються до порушення кримінальної справи. Тим самим слідчі дії супроводжуються порушеннями як процесуального, так і безпосередньо криміналістичного характеру. Загальним правилом є: процес призначення і проведення експертизи починається з визначення вихідних даних. Вихідні дані — це ті параметри, що мали місце в момент події. Їхній механізм або інші деталі події повинні виявити експерти (наприклад, наїзд на пішохода у темний час доби при включеному ближньому світлі фар). Однак найчастіше експерт одержує перекручені вихідні дані, що узагалі не можуть служити джерелом яких-небудь доказів по кримінальній справі. Тому на основі таких даних, які не можна вважати достовірними, судами виносяться численні вирoki.

Помилки (як результат некомпетентності слідчого або судді) виникають також під час проведення експертиз або у разі відмови в їхньому призначенні, коли вихідні дані сумнівів не викликають. Слідчому і судді не потрібно досконально розбиратися в питаннях експертизи. Проте, як посадові особи, що приймають рішення, особливо в дорожньо-транспортних подіях, вони повинні вміти правильно сформулювати питання до експерта, розуміти можливості тієї або іншої експертизи. На практиці виходить інакше – часто вони непоінформовані про те, що ті або інші питання можуть бути вирішені із застосуванням спеціальних знань експерта (судова автотехнічна експертиза,

комплексна медико-автотехнічна експертиза). Не знаючи можливостей експертиз або не маючи ясного розуміння того, що саме необхідно з'ясувати, судді нерідко відмовляють у клопотанні захисника про проведення експертиз. Їх некомпетентність, грубі порушення законодавства призводять до неповноти судового розгляду і помилкових рішень.

Перекручування процента розкриття правопорушень є наслідком закладеної ще за радянські часи установки на «викорінювання злочинності», що є критерієм оцінки роботи міліції, прокуратури, суду. Оцінка роботи правоохоронних і судових органів по відсотку розкриваності правопорушень дотепер впливає на перекручування статистичної звітності щодо злочинності, дезорганізує їх роботу. Установка на «викорінювання злочинності» підштовхує до приховування повідомлень про злочини від реєстрації й обліку, відмови від порушення кримінальної справи, сприяє перекручуванню інформації про дійсний стан і динаміку злочинності і тим самим перешкоджає розумній організації і плануванню оперативної і слідчої роботи. Заради цього відсотку (щоб «славитися», а не «бути» професіоналами) відбувається розподіл злочинів на «важливі» і «не важливі» (з погляду оперативних працівників і слідчих), пошук формальних приводів для припинення справ «за згодою потерпілого», «за малозначністю» і т.п. Нерідко до розряду «серйозних» потрапляють такі справи, які можна швидше «оформити» як розкриті. Так провокуються численні факти процесуального спрощенства, а часто і відверті свавілля і сваволя. Прагнення схитрувати замість того, щоб активно працювати по розкриттю правопорушення, поступово стає другою натурою правоохоронця-практика.

Тут злої волі одного працівника, як правило, недостатньо. У процесі дезінформації поряд із виконавцем, як правило, беруть участь вищестоящий офіцер і начальник органу. Саме вони вимагають від виконавця «гарних» показників і прикривають його у випадках скарг і перевірок. В результаті виникає кругова порука, і начальник стає заручником своїх підлеглих. Так формальні показники про зниження злочинності видаються за боротьбу зі злочинністю.

Винесення обвинувального вироку з порушенням принципу презумпції невинуватості слід пов'язувати з бажанням правоохоронця піднятися по службовим сходам не шляхом завзятої професійної праці, а більш легшим, обхідним шляхом, штовхає правоохоронця до обвинувачення невинних людей у правопорушеннях з метою дати високі показники розкриття злочинів. Замість того, щоб виходити з принципу «презумпції невинності», закріпленого ст.62 Конституції України, юрист виявляє поспішність, розробляє одну тільки обвинувальну версію, не бере до уваги, що цій версії протистоїть, порушує послідовність дій з метою обвинувачення підозрюваного в правопорушенні (так звана «натяжка» слідства). Покладання тягара доведення невинності на самого обвинувачуваного, поводження з ним як із явно винним, на оголошення «щиросердого визнання» «царицею доказів» – дозволяють виносити обвинувальний вирок у відношенні особи, винність котрої «доведена» визнанням провини, отриманим під тиском і погрозами. Нажаль, дозвільний

принцип «дозволено тільки те, що не заборонено законом», який характеризує діяльність державних органів і посадових осіб, переноситься ними на громадян і їх об'єднання. В результаті ігнорується принцип, застосовуваний для громадян: «дозволено все, що не заборонено законом». Використовується будь-який привід для обвинувачення з тим, щоб показати себе «дбайливцем» законності і правопорядку. Працівникам правоохоронних органів не варто забувати, що основне їх призначення – охорона і захист прав і свобод кожної конкретної людини і громадянина, а не розкриття злочину шляхом винесення обвинувального вироку з порушенням принципу презумпції невинності.

Порушення принципу «домірності покарання тяжкості правопорушення» внаслідок схильності до кон'юнктури припускає прийняття рішень відповідно до минулих суспільних настроїв і проведених державних «кампаній». Ця витрата юридичної професії виражається в порушенні принципу законності з міркувань «бути на рівні» вимог часу, крокувати з ним у ногу, будь-що-будь. Так, в умовах панування командно-адміністративної системи чимало осіб, що не займалися комерційною діяльністю, але які були талановитими «господарниками», притягались судом до кримінальної відповідальності у зв'язку з проведенням кампанії по боротьбі з господарськими злочинами. Важливо уникнути спокуси діяти відповідно до кон'юнктурних міркувань або в угоду їм виявляти млявість і нерішучість при очевидній необхідності термінового прийняття обґрунтованих, а не явно помилкових правових рішень. Юрист зобов'язаний завжди керуватися принципом законності незалежно від державних «кампаній», не приймати рішень під впливом суспільних настроїв моменту, що нагнітаються засобами масової інформації. Необхідно суворо дотримуватися принципу домірності покарання тяжкості правопорушення, знаходити оптимальний варіант санкції за кожне правопорушення, тому що занадто м'яка санкція породжує безкарність і уседозволеність, а занадто жорстка – підриває довіру і повагу до закону.

Міркування корпоративної солідарності або сліпої віри в службовий «мундир» виражається в безоглядній вірі до дій колег-юристів. Наприклад, судді нерідко виходять із переконання: якщо людина була заарештована на попередньому слідстві, то і міра її покарання – позбавлення волі. Нерідко судді переписують обвинувальний вирок і не піддають перевірці результати слідства. У таких випадках правосуддя має тільки видимість: відсутній критичний, ретельний аналіз, зважена перевірка обставин справи, тобто по суті відбувається фабрикація судових рішень. Багато адвокатів, які прийшли в адвокатуру із суду, прокуратури, слідчого апарата органів внутрішніх справ, використовують дружні відносини з колишніми колегами з метою одержання від них клієнтів (підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних), перетворюються в їх так званих «кишенькових» адвокатів. Діючи поза правовим полем, вони порушують необхідний професійний рівень правової допомоги, що вимагається від адвокатів.

«Зовнішній прес» або «телефонне право» – втручання в розгляд юридичних справ з боку посадових осіб, які наділені владними повноваженнями, але не мають до них службового відношення. Це стосується, як правило, діяльності

слідчого, прокурора, судді або адвоката і виражається в тиску ззовні на процеси розкриття організованих злочинних угруповань, у тому числі й корумпованих: телефонному дзвінку, особистих переговорах з боку обласних і міських державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування. Факти втручання в хід проведення оперативно-розшукових заходів або розслідування кримінальних справ спостерігаються на рівні мерій міст, депутатів різних рівнів та ін. Тобто ігнорується принцип невтручання в діяльність суду, закріплений ст.129 Конституції України: «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підпорядковуються тільки закону», і ст. 126: «Вплив на суди будь-яким чином забороняється». Нерідкі випадки ігнорування принципу невтручання в діяльність прокуратури по нагляду за дотриманням законів або по розслідуванню діянь, що містять ознаки злочину, із боку органів державної влади і управління, посадових осіб, засобів масової інформації, суспільно-політичних організацій (рухів) і їхніх представників; порушуються права адвокатів шляхом втручання в їх правозахисну діяльність, тиску на неї. Юристи-практики, що діють під впливом «телефонного права» всупереч закону, втрачають громадянську довіру до своєї діяльності, провокують загострення напруги в суспільстві. Особи, котрі впливають у будь-якій формі на працівника суду, прокуратури та інших правоохоронних органів з метою перешкоджати виконанню ними службових обов'язків або домогтися неправомірного рішення, повинні нести відповідальність, передбачену законом.